

Korte schets van het marktwezen in Breda

door

Dr. F. A. BREKELMANS

1. *Jaar- en weekmarkten.*

De stad Breda, bij een burcht aan de samenvloeiing van twee stromen gelegen, heeft van ouds kooplieden aangetrokken. De wegen van Geertruidenberg naar Antwerpen, van Den Bosch naar Bergen op Zoom en de verbinding naar en van Hoogstraten en Turnhout brachten heel wat verkeer in de Markstad. Zo moet er al vroeg een georganiseerde handel zijn ontstaan. Deze handel vond zijn hoogtepunt in de markten.

Reeds in 1313 is er sprake van twee *jaarmarkten*, de Sinxenmarkt (op Pinksteren) en de Bamismarkt (op 1 oktober). Uit de eerste markt trok Philips van Liedekerke, Heer van Breda, toen een rente van 33 schellingen, van de tweede hief hij 21 pond en twee schellingen.¹ Bij deze gelegenheden werd een marktvrijheid afgekondigd. Deze bestond uit de marktvrede, dat wil zeggen dat geen der kooplieden voor, tijdens en na de markt voor schulden kon worden aangesproken. De marktvrede werd door het zgn. Marktkruis aangeduid. Verder gold het marktgeleide, hetwelk opschorting van beslag en executie inhield. Van de Bamismarkt weten we dat de marktvrijheid van dinsdag vóór 1 oktober tot de tweede dinsdag erna gold. De bescherming strekte zich niet zo erg ver uit, vermoedelijk niet verder dan het territoir der Heren van Breda. Na de Bamismarkt van Breda kwam de Dordrechtse markt en dan de Bergse Koudemarkt. Het economisch belang der Bredase Markt was, in vergelijking met die van Bergen op Zoom en Dordrecht, niet groot.²

In dezelfde tijd bestond in Breda ook al een *weekmarkt*, maar vóór 1321 vermoedelijk slechts in economische zin, d.w.z. dat er markt werd gehouden zonder dat deze door speciale rechtsregels werd beheerst. In dit jaar verleende Gerard van Rassegem „onser porte van Breda” het recht om de weekmarkt voortaan op dinsdag in plaats van op maandag te houden. Verder bepaalde hij, dat niemand mocht worden aangespro-

ken voor de schuld, die *buiten* de markt was ontstaan. Deze vrijheid gold van dinsdag vanaf zonsopgang tot woensdag in de middag.³ Tegelijk is er sprake van een marktdwang, nl. voor vis en voor graan. Alleen op de markt mochten deze producten worden verhandeld.

De plaatsen waar in de middeleeuwen de week- en jaarmarkten werden gehouden waren vrij talrijk. Allereerst de 6000 m² grote Grote Markt of „Plaetse”,⁴ met haar rechthoekige vorm het ware centrum van het middeleeuwse Breda.

Verder de Havermarkt, die alleen al door zijn driehoekige vorm een hoge ouderdom doet vermoeden. Volgens Van Broeckhuysen zou hier vóór 1533 de vismarkt zijn gehouden. Dit moet dan tijdelijk zijn geweest, want de Vismarkt, aan het begin der Vismarktstraat en nabij de in 1615 gebouwde Hoge Brug wordt reeds in een oorkonde van 1368 vermeld. Vóór de uitleg van Breda onder Graaf Hendrik III van Nassau lagen verderop aan de Haven nog scheepstimmerwerven. De Veemarkt, thans het oostelijke (brede) deel van de Veemarktstraat, moet al van oude oorsprong zijn.

Nà 1540 kwamen er diverse marktplaatsen bij. Op het Nonnenveld nabij het Klooster Catharinadal (thans Kloosterkazerne) werd de veehandel bedreven. De naam Houtmarkt spreekt voor zich. De Houtmarkt schijnt overigens ook te zijn gehouden aan het begin der huidige Karnelelkstraat. Vee werd ook wel op het Kasteelplein verhandeld, evenals in de Halstraat nabij de Oude Vest. Op de Havermarkt vond later ook de verkoop van groente, eieren en boter plaats, evenals van leer.⁵

2. *Protectie van de Markthandel.*

Regelmatig kwam het voor dat handelaren hun producten wilden verkopen op de marktdag vóór het uur dat de markt begon. Vooral boeren en schippers kwamen daartoe in de verleiding als ze op weg van de Stadspoort of van hun schip naar het marktterrein langs de huizen der ingezetenen wandelden. In 1640 werd bepaald dat deze „voorloop” niet mocht geschieden. Ieder had te wachten tot de klok tien uur had geslagen. Het verbod betrof: graan, boter, hoenderen, hout, mutserd, hooi en stro. De burgers mochten de kooplui ook niet vóór de

markt tegemoetgaan; overtreding van deze bepaling werd met zes gulden gestraft. In 1692 volgde een voorkoopverbod voor vis en koren. Toen mocht niemand voor elf uur handelstransacties verrichten. Bij overtreding verbeurden de handelaren hun hele koopwaar.

Zoals bekend was de jaarmarkt tevens een kermis. Onder pressie van predikanten werd het kermisvermaak nu en dan ingeperkt, zoals in 1695 toen het optreden van komedianten, koorddansers of rijfelaars werd verboden. Rijfelaars waren loterijhouders, die *lieten* dobbelen. In 1701 werd ook nog het plaatsen van draaiborden (een soort roulette-spel) geweerd.⁶

Op verzoek van het bakkersgilde bepaalde het stadsbestuur in 1645, dat slechts bij jaarmarkten wafelkramen in Breda mochten komen. De houders daarvan moesten opbreken vóór het uitluiden van de jaarmarkt. Ook mochten de kramen pas opgesteld worden als de markt ingeluid was.⁷

Geschil kon er ontstaan over de vraag wie gerechtigd waren op de Bredase markt laken te verkopen. Mochten alleen Bredase lakenkopers dit doen of ook anderen? De Bredase gilden trachtten de verkoop geheel in eigen hand te houden, maar in 1658 werd tot deze handel ook een inwoner van Zundert toegelaten, omdat deze vroeger in Breda zijn ambacht had geleerd. Als voorwaarde gold, dat de Zundertenaar eerst burger van Breda moest worden.⁸ Soms werden in de markthandel inwoners met vreemdelingen gelijk gesteld door hen toe te staan om tijdens de markt dezelfde goederen te verkopen als waarvoor de „buytenluyden” toestemming hadden.⁹

Voor peperkoek gold dat deze alleen mocht worden verkocht als hij in de stad gebakken was, behalve op week- en jaarmarkten.¹⁰ Een koopwaar, die wel eens geweerd werd waren de „sticklijven” d.w.z. damesvesten of keurslijven (zonder mouwen).¹¹ Niet altijd werden de kooplui met rust gelaten, zoals in 1740, toen enkele boeren en boerinnen, die op de markt kwamen, hun boter en groente met geweld werd ontstolen. Dit leidde tot een verbod van samenscholing met meer dan acht personen en een verbod om de boeren nog verder te molesteren „op paene dat tegens de contraventeurs de facto ende sonder eenige conniventie zal werden geprocedeert als tegens oproermakers ende pertur-

bateurs van de gemeene ruste met corporeele off andere straffen naar exegetic ende bewindt van saaken".¹² De boeren kregen wel in 1756 een verbod om manden op de stoepen der huizen te plaatsen.¹³

3. Jaarmarkten.

Gaan we thans in op tijdstip en verloop der *jaarmarkt*. De Pinkster- of Sinxenmarkt begon op Pinkstermaandag, daags na de Grote Omgang of de Omgang van het Heilig Kruis. Die datum werd echter later niet meer aangehouden. In het midden der 17e eeuw werd de markt n.l. gehouden 14 dagen na Pinksteren gedurende acht dagen. In 1661 werd besloten de markt toch weer op Pinksteren te stellen en wel na de eerste predikatie op Pinkstermaandag tot zaterdag daaraanvolgende, dus gedurende vijf dagen. De kramen mochten, aldus een bepaling uit 1756, tot donderdag 12 uur op de markt staan.¹⁴

Op de jaarmarkt werd van alles verhandeld. Voor bepaalde onderdelen van deze markt werd soms afzonderlijk van de oude datum afgeweken. De leer- en paardenmarkt en de beestenmarkt hield men ingevolge octrooi van de prins van Oranje vanaf 1653 op maandag vóór Palmzondag en op maandag na Allerheiligen gedurende drie dagen. Dit betekende dat de *Bamismarkt* in 1653 ophield.¹⁵ Deze vond in 1679 plaats op Allerheiligen. Viel die dag op zondag, dan werd het weer maandag na Allerheiligen, zoals in 1701. Vanaf 1756 gold voor de na-jaarsmarkt maandag na de eerste zondag in november.¹⁶

Grote concurrentie ondervond deze markthandel sedert de tweede helft der 17e eeuw van dorpen in de Baronie. De prinsen van Oranje hadden aan diverse plaatsen n.l. octrooi verleend tot het houden van een eigen jaarmarkt. Zo had Etten een vrije paardenmarkt, die in 1688 verzet werd van de eerste maandag van april naar de eerste maandag in oktober. Princenhage kreeg in 1693 octrooi voor twee vrije jaar- en paardenmarkten, Terheijden in 1696, Alphen in 1698, Zundert in 1700 en Oosterhout in 1735.¹⁷ Protesten van de Magistraat van Breda hier-tegen hebben niet geholpen. De Bredase beestenmarkt geraakte steeds verder in verval. De paarden- en beestenmarkt is de laatst bekende markt, waarvoor octrooi werd verleend. Zij werd in het begin der 17e

eeuw geregeld door octrooien van prins Philips Willem en prins Maurits. Eerstgenoemde stond 10 november 1613 toe een markt voor deze dieren te laten houden op half maart, 1 juli en 25 oktober, telkens gedurende drie dagen. In het octrooi werd tevens het marktgeleide bevestigd. Tegen dit octrooi ontstond echter spoedig verzet van de zijde der Staten-Generaal als opvolgers van de hertog van Brabant. Er werd gesteld dat aan hen als opperlandsheer het marktrecht toekwam en niet aan de prins van Oranje als Heer van Breda. Het gevolg van deze opvatting was een mandement poenaal dd. 2 oktober 1614, waarbij de toepassing van het octrooi werd geschorst.¹⁸

Prins Maurits nam na Philips' dood (1618) een veel krachtiger positie in tegenover de Staten-Generaal. Zo kon hij ongehinderd op 4 maart 1621 opnieuw een octrooi uitvaardigen tot het houden van deze markt. Wel werd de markt van de 1e juli verzet op donderdag na de Sinxenmarkt. De leer- en paardenmarkt werd van 15 - 25 oktober verzet naar donderdag na de Bamismarkt.¹⁹

De markt werd op het Nonnenveld door paardenhandelaren uit het Waalse land bezocht. Tijdens dit gebeuren stonden op de Grote Markt ook kramen.²⁰ In de 17e eeuw schijnt de markt een flinke bloei te hebben gekend. Omdat zij wijd en zijd werd gepubliceerd zal zij ook druk zijn bezocht. In 1690 plaatste de stad zelfs een advertentie in de Haarlemsche Courant.²¹ Nu en dan ontstond een probleem met de pachter van 's Lands Impost over de convooi- en licentgelden van de verhandelde dieren. Het was omstreden of vervoer van goederen uit Staats-Brabant naar Holland en vice versa op binnenlands paspoort geschieden mocht.²²

Toen de markt minder werd bezocht werd zij verplaatst van het Nonnenveld naar de Keizerstraat en de Halstraat. Wellicht verwachtte men meer toeloop van publiek in het centrum van de stad.²³ Rond 1737 scheen het op een eind te lopen. Er ging toen een klacht naar de Admiraliteit uit, dat de markt vóór 30 jaar nog heel florissant was, maar nadien sterk was verlopen.²⁴ Tot zover de paarden- en beestenmarkt.

Een goede bron om de verhandelde producten en de bezoekende kooplui te kennen is de instructie van de Marktmeester. Op de eerste plaats vinden we daarin de kramers uit de stad Breda zelf. Deze waren

lid van het Kramersgilde. Slechts met aparte toestemming van de Magistraat werden allerlei vreemde lieden zoals operateurs, kwakzalvers, koorddansers, marionettenspelers en comediespelers toegelaten. De instructie verdeelt het marktmeubilair in *kramen* en *stalletjes*. De eerste categorie zal groter dan de tweede geweest zijn. We lezen dat de *kramen* het volgende bevatten: Franse waren, spiegels, sticklijven, linten en zijde, boeken, sajete, koek, neteldoek, katoen, linnen, koppen, borstels, glazen, wafels, hoeden, gelei en Neurenbergse waren. Bij deze groep waren de draaiborden geplaatst. In de *stalletjes* werden aangetroffen: stoelen, porselein, noten, droge schollen en Franse kramerijen. Ook vond men op de markt een drogist of apothecaris, koperslagers en een tinnegieter. In de „broederkraam” werd een soort koek verhandeld.²⁵

4. Toezicht.

Op het marktvolk werd dus toegezien door de Marktmeester. Deze functionaris had een beperkte taak, nl. de plaats der kramen aanwijzen en de marktgelden innen. Het tarief daarvan werd in 1724 vastgesteld en varieerde van 10 stuivers tot 1 gulden 8 stuiver. Aanvankelijk betaalden de burgers van Breda half tarief, maar dit voorrecht werd later ingetrokken.²⁶ De aanwijzing van de kramen geschiedde veelal bij loting en wel lang vóór de markt begon.²⁷

In 1774 werd besloten de loting in plaats van op vrijdag op zaterdag te houden.²⁸ Evenals alle stadsambten werd in die dagen de functie van marktmeester verkocht. Zo viel deze in 1724 ten deel aan de knecht van de drossaard die er echter 400 gulden voor moest betalen. Reeds in 1749 werd overwogen het ambt van Marktmeester af te schaffen, maar dit geschiedde niet.²⁹

De plaats van bepaalde marktkramen stond al vroeg vast. In 1447 werd daarover het volgende bepaald. De lakenkopers stonden zoals vandoord aan de westzijde van de Markt „beneden den groeten roester”, dat is tussen de Korte Brugstraat en de kerk. Om de vier kramen moest drie voeten ruimte worden opengelaten. De „cruyeniers ende die maeldeniers” stonden „voor den groeten roester ter Plaetsen waert” en de vetwarieërs „beneden den put thegen den coer over nederwaert”. Dit

zal meer aan de kant van het stadhuis geweest zijn. Onderling mochten ze loten om de plaatsen.³⁰

In 1617 bleek de bepaling nodig, dat de kramen rug aan rug stonden. Op die plaatsen dienden de roeidragers te letten. Zij kregen daarvoor een loon van 2 stuivers van de buitenkramers en van 1 stuiver van de binnenkramers.³¹

Het opstellen van de kramen mocht lange tijd niet op zondag gebeuren, maar in 1754 werd dit toch wel toegelaten.³² Bij slecht weer of storm, als de kramen omgewaaid waren, konden deze een of meer dagen langer blijven staan.³³

Wat de kramers uit Breda - op of buiten de markt - zoal mochten verkopen blijkt uit art. 2 van de gildebrieff van 1447 waarin staat, dat alleen zij mochten handelen in kaas, boter, spek, reuzel, ruet (vet of smeer), potas, aluin, hars, kaarsen, zeep, vijgen, en rozijnen. Verder vetwaren als: smout, edik, mosterd, pek en haringsmout. Een derde groep was: merserie als zijde, saai of ander laken, witleer, rundleer, nestels, handschoenen of buidels. Tot de vierde groep behoorden o.a. kruit, lood of staal en raapkoeken.³⁴

5. *Markt- en Beurtschippers.*

Een beurtschip is hetzelfde als een marktschip, in Engeland „market-ship” genoemd. Het vervoerde goederen, die ter markt gebracht werden of aldaar verkocht waren. Het marktschip leverde dus de verbinding tussen de steden op de marktdagen. De woorden beurtschip en marktschip werden dooreen gebruikt. In Breda werden de beurtschippers door de Magistraat aangesteld.³⁵

De beurtschippers mochten de kramers in Breda geen concurrentie aandoen. Dit blijkt uit een klacht van de deken van het Kramersgilde uit 1664, dat de schippers zich met markthandel bezighielden. De Magistraat verbood hen dit te doen op verbeurte van het veer. In 1675 werd bepaald dat zij het uur van vertrek door de belleman moesten laten omroepen. Een half uur vóór de bepaalde tijd behoorde het speciale schippersklokje aan de haven geluid te worden. Direct diende dan het touw losgemaakt en het schip afgestoten te worden.³⁶

Over hun gedrag moesten de commissarissen van de beurtschippers waken. Blijkbaar was dit een omstreden ambt. De commissaris Jacobus Wolffvoets deed namelijk in 1691 zijn beklag bij de Magistraat. Deze besliste daarop dat „alle questie ende dispuyten nopende de voorss. commissaris plaets te reijssen, naer verhoor van parthijen de plano bij de heer president ende commissarissen sullen werden affgedaen”.³⁷ Blijkbaar was er een geschil ontstaan met Frans Vlaes, de marktschipper op Rotterdam. Dit gaf aan Wolffvoets aanleiding om zijn functie op te geven.³⁸

6. *Graanmarkt.*

De handel in granen schijnt vooral op de Grote Markt te hebben plaatsgevonden, althans in de 17e eeuw. Het stadsbestuur droeg in 1643 de portiers der stadspoorten op dat zij de huislieden, die met graan ter markt kwamen, moesten mededelen, dat verkoop der producten tussen de poort en de Markt was verboden.³⁹ Tien jaar later wendden de dekens van het Kramersgilde en de beëdigde makelaars zich tot de Magistraat inzake hetzelfde euvel. Verboden werd toen aan alle graanverkopers, schippers en huislieden hun granen reeds onderweg naar de markt te verkopen of soldaten of arbeiders met monsters langs de huizen te laten gaan. Op overtreding werd een boete van f 6,— gesteld.⁴⁰ Dit verbod werd later herhaald, zelfs nog in 1736.⁴¹

Op de markt werd de graanprijs „geset” door de „marktsetters van de granen”. In 1665 fungeerden als zodanig Jan van Schendel en Jacob van Vechelen. Wegens buitengewone diensten kregen ze dit jaar een half oxhoofd wijn cadeau ter waarde van f 25,—.⁴² De taak der setters wordt nader omschreven in de stadsrekening 1700 waar f 50,— wordt verantwoord die waren betaald aan Cornelis Buijsen en Cornelis Huygens, „wegens den dienst die sy syn doende int opschrijven van de weeckelijcxe marckten van tarwe en rogge, alsmede int stellen van de gewichten en prijse van de brooden, waernaer de backers deser stadt hen alle hebben te reguleren”. Zij schijnen wat de graanprijzen betreft een registrerende taak te hebben gehad, maar wat de broodprijzen betreft een regelende taak. In 1699 werd aan de graanmakelaars Van

Vechelen, Van Schagen en Heyblom verboden om op de marktdagen met zakjes koren te komen om dit te veilen.⁴³

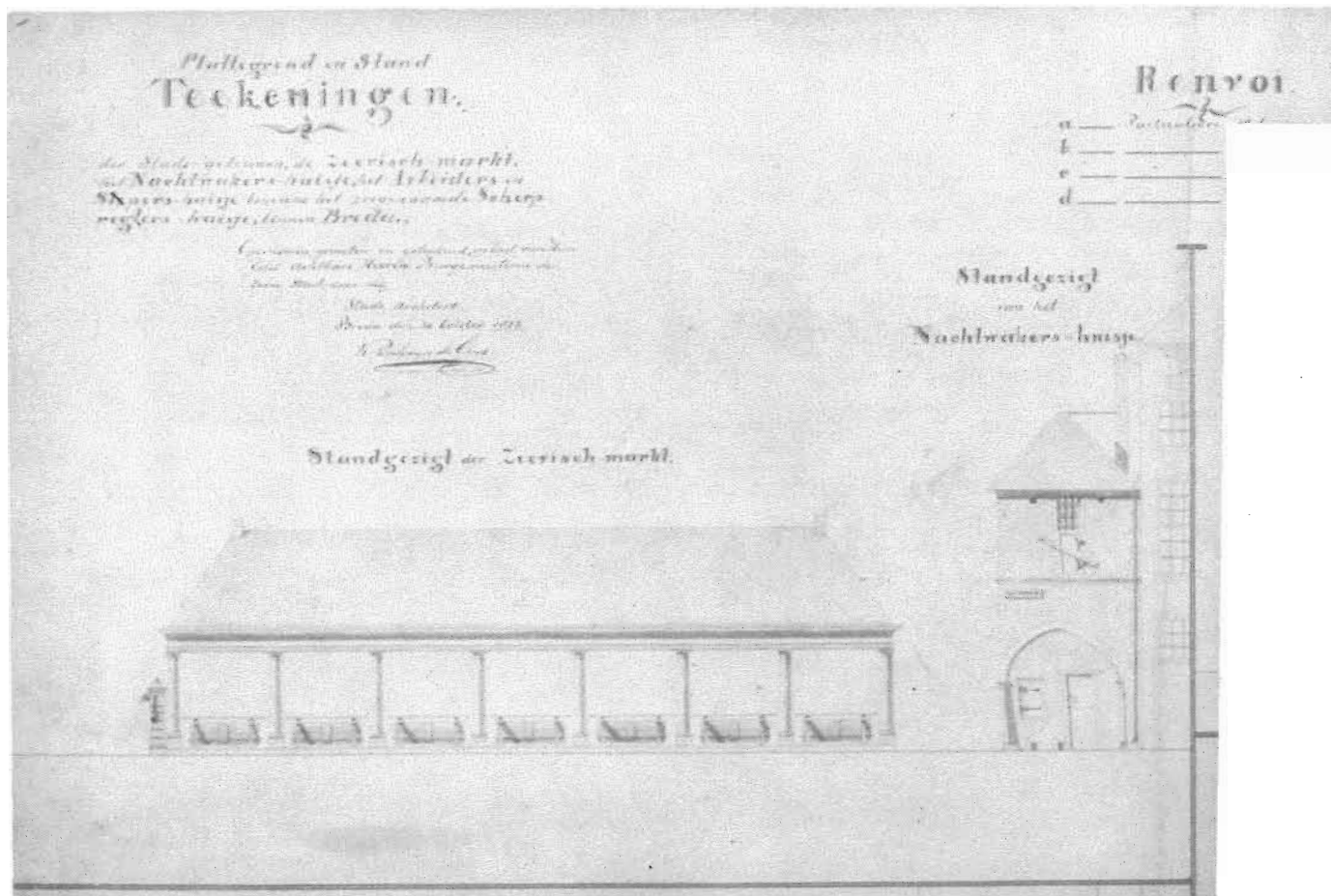
Evenals de handel in paarden en beesten verplaatste de graanhandel zich in de 18e eeuw van de stad naar de dorpen. In 1737 werd vastgesteld dat de graanmarkt te Breda gedurig afnam, omdat de markten te Roosendaal, Oosterhout, Leur en Oudenbosch zeer bloeiden.⁴⁴

De stad probeerde op allerlei manieren de sociale zorg te financieren. Zo werd in 1619 een maatregel getroffen ten gunste van het Arme Weeshuis en ten laste van de graanhandel. Bepaald werd dat uit elk turfschip een zakje turf voor het weeshuis moest worden afgezonderd en uit elk korenschip een zakje koren.⁴⁵ Dit zakje werd met het stads-wapen gemerkt. Vanaf 1647 ging echter van elk zakje de helft naar het in 1639 geopende Armkinderhuis.⁴⁶

7. *Kleine markten.*

In 1756 schijnt er een aparte *Groentemarkt* te hebben bestaan. Het plaatsen van deze koopwaar op de stoepen werd verboden.⁴⁷ Volgens zijn naam heeft de *Havermarkt* voor de handel in haver gediend, in feite naar het schijnt echter samen met de Grote Markt. Aan de bestrating van de Havermarkt werd geregeld zorg besteed, zoals in 1640 toen zij opnieuw werd „gekasseid”.⁴⁸ Op dit plein, dat met lindebomen was beplant, waren drie banken geplaatst, waarmede de bewoners echter niet tevreden waren. In 1659 werd besloten twee banken af te breken en een bank te plaatsen tegen de grote gemetselde pomp aldaar. Dit besluit ging gepaard met het bevel, dat alle havertransporten uitdrukkelijk naar dit plein of naar de Grote Markt moesten worden gedi-geerd.⁴⁹

Van de *Hoendermarkt* weten we iets meer. De hier verhandelde dieren werden ook wel „pouderye” genoemd.⁵⁰ Aanvankelijk was het centrum van deze handel gevestigd tegen de blinde muur van het Huis Renesse in de Reigerstraat. Toen het voorplein van dit huis in 1661 met twee huizen werd volgebouwd verdween de muur en daarmede de mogelijkheid tot kippenhandel. De markt werd nu verplaatst naar de oostzijde van de St. Annastraat, waar een „logie” werd opgesteld. In

3. De Zeevischmarkt en het Nachtwakershuisje (vroeger Inthuisje).
Opmeting door de stadsarchitect K. Koelewijn de Geus, 1823.

Foto Van Rooy

Stedelijk Museum, Breda

4. De Vishal nà de restauratie, 1969

Foto Ben Speekenbrink

Gemeentearchief, Breda

1686 ontving de buitenburgemeester opdracht om hekken te laten maken rond de hoendermarkt. Mogelijk heeft een slechte sanitaire toestand in deze omgeving vrees doen ontstaan voor het teruglopen van de hoendermarkt. Verschillende huiseigenaren in de omgeving kregen in 1686 de last om de secreten bij hun huizen te herstellen.⁵¹ Intussen was de markt tijdens de onderhandelingen over de Vrede van Breda (1667) enige tijd naar de Havermarkt verplaatst.⁵² In het huis, in welks nabijheid de markt werd gehouden, logeerden toen namelijk de afgevaardigden van de Staten-Generaal.

De binding van de markthandel aan die plaats ondervond soms problemen, zodat in 1693 een ordonnantie nodig was die de „marktdwang” inscherpte. Ieder moest met zijn kippen komen „op de ordinaire marckt in de huyskens daertoe bestelt”. De verkoop mocht pas om 11 uur beginnen.⁵³

De *Houtmarkt* had soms op de Grote Markt plaats, doch volgens Van Broeckhuyzen werd zij gehouden ten westen van de Ginnekenbrug aan de Nieuwe Weg tegenover de Stads Poedertoren, d.w.z. aan het begin van de huidige Karnemelkstraat. De markt werd eens per week gehouden voor groot en klein hout.⁵⁴

8. *De Vismarkten.*

De vismarkt wordt al in 1368 vermeld en de markthandel in vis werd geregeld in de gildebrieff der vissers van 1419. Deze bevatte o.a. bepalingen over het keuren van levende vis en over de betaling van een stedelijke accijns.⁵⁵ Zoals bij andere producten moest ook hier de „marktdwang” geregeld worden afgekondigd. In 1638 werd er nog eens op gewezen dat vis alleen *op* de markt verkocht mocht worden. Dit gold echter niet voor geweekte abberdaan, die van Barmis tot Pasen na drie uur aan de huizen mocht verkocht worden en van Pasen tot Barmis na zes uur. Geweekte tonvis (gezouten vis) of stapelvis mocht echter slechts verkocht worden op de „gecavelde” banken op de vismarkt.⁵⁶ Op een dergelijke plaats was hygiëne geboden. Na de herovering der stad door Frederik Hendrik in 1637 was echter grote vervuiling ontstaan op de vismarkt. De stad stond daarom op 9 februari 1638 aan de

dekens van het viskopersgilde toe om tweemaal per week de markt te reinigen, vanaf het huis „De Salm” tot de achterhuizen van de Kraan.⁵⁷ Het jaar daarna leek de hygiëne nog niet verbeterd te zijn. De deken van de viskopers kreeg van de stad last om eenmaal per week de vismarkt te laten schrobben vanaf de banken tot aan de Mark toe.⁵⁸ Wat de verkoop van zeevis betrof had het Gilde te strijden tegen enkele schippers, schuitvoerders en ventjagers, die vis uit een schip verkochten zonder deze op de afslag te brengen. Hierdoor werd ook mijn- of intgeld ontdoken. Het stadsbestuur verbood die handelingen op 9 januari 1643. In 1648 werd op overtreding een boete van *f* 12,— gesteld.⁵⁹

In 1674 had burgemeester De Bons bij een schipper uit Zierikzee achtste deeltjes moutvis besteld, maar de deken van het Kramersgilde maakte bezwaar tegen aflevering bij de klant. De Magistraat bepaalde echter dat de schipper de bestelde vis wel mocht afleveren maar dat alle overige achtendeeltjes alleen op de Jaar- of Weekmarkt verkocht mochten worden. Buiten de markt mocht de schipper overigens wel hele en halve tonvis verkopen.⁶⁰

Regelingen omtrent de visverkoop bleef het stadsbestuur ook later nog uitvaardigen. Op Bededagen mocht vis alleen afgeslagen worden vóór half acht. Kopers mochten er slechts tot negen uur mee blijven staan.⁶¹ Ook een soort „branchevervaging” kwam wel voor, omdat er in 1692 een verbod nodig was tegen de verkoop nabij de vismarkt van appels, noten, pruimen e.d.⁶² De gewoonte bij de ventjagers om fooien te geven aan invloedrijke personen bleek ook rond de Bredase vismarkt te bestaan. In 1717 is er namelijk sprake van te *hoge* fooien aan de intmeester, havenmeester, boomsluiters, belleman, controleur van de int, de tellers van de vis en de naschrijvers. Op 8 februari 1717 verbood het stadsbestuur het geven van deze fooien. Wel mochten als van ouds van elke schuit zeevis de opgevers van de vis 11 stuivers en de tellers 9 stuivers genieten. Voor het aanbrengen van de meeste en beste zeevis werd in 1745 een premie van *f* 50,— gegeven.⁶³ Voor de verkoop van zeevis werd volgens Van Goor rond 1500 een Hal gebouwd, op een deel van de grond van het huis Het Paradijs. Het bestaande gebouw schijnt in het eerste kwart der 18e eeuw niet meer voldaan te hebben. In 1730 achtte men wegens geconstateerd misbruik de tijd gekomen

om een „balie of schutting” te maken, waar de intmeester de zeevis veilig zou kunnen afslaan en de viskopers hun producten op banken konden zetten. De stadsknecht Arie Krol moest alles spoedig in orde laten maken.⁶⁴ Mogelijk heeft dit besluit betrekking op de thans nog bestaande vishal. Opvallend is dat in de stadsrekening nergens de uitgaven voor de bouw van deze hal verantwoord worden.⁶⁵

Dit alles betreft de verkoop van zeevis. De *riviervis* werd op een plek ten noorden van de vishal verkocht, nl. onder een afdak tegen het waaggebouw. Deze stond op de plaats waar in 1882 het Postkantoor werd gebouwd.

De invoer van riviervis bleek in 1640 te stagneren wegens de heffing van intgeld, afslaggeld en ambachtsgeld. Het stadsbestuur besloot toen al die heffingen af te schaffen, zodat voortaan vrije invoer kon plaats hebben.⁶⁶ Nadien werd in 1641 bepaald dat ook levende spiering vrij van rechten verkocht mocht worden. Verkoop van de vis mocht echter alleen op de riviervismarkt plaats hebben. Dit gebod werd in 1664 blijkbaar overtreden, want er kwam toen een verbod om zalm en steur aan de huizen te gaan verkopen. Veel van deze vis kwam uit Drimmelen. De verkoop daarvan mocht 's zomers niet voor 10 uur en 's winters niet voor 11 uur plaats hebben, echter wel dagelijks.⁶⁷ Nadeel werd aan de burgerij toegebracht doordat een zekere Mathijs Gastelaars de vis voor markttijd opkocht, die werd aangevoerd uit Geertruidenberg, Drimmelen, 's-Gravenmoer, Zwaluwe en Terheyden. Deze praktijk werd in 1691 en 1693 uitdrukkelijk verboden.⁶⁸ De riviervisafslag is nog tot ver in de 19e eeuw blijven bestaan en de afdak komt nog voor op een foto uit het jaar 1870.⁶⁹

Uit de hier gegeven korte schets valt het volgende te leren. Naast de verkoop aan huis door de leden der plaatselijke gilden nam de distributie van goederen via de markten te Breda een belangrijke plaats in. Dit was zeker reeds in de 14e eeuw het geval. Zoals bij andere inkomsten is ook hier de heffing op marktverkoop (het marktregaal) van de Heer overgegaan op de stad. Putte de burgerij een algemeen voordeel uit de economische bedrijvigheid van de markthandel, de stad had haar revenuën uit de verkoop van ambten als marktmeester, afslager van de

vis, keurmeester e.d. Door de diversiteit der producten en de frequentie der marktdagen bood de stad aan het omliggende platteland volop gelegenheid om goederen te verwerven of producten af te zetten. Duidelijk is dat de rol van de stad in de 18e eeuw in betekenis afnam ten gunste van de dorpen. Eerst in de 19e eeuw zou Breda opnieuw centrum worden van de handel in dit deel van West-Brabant.⁷⁰

AANTEKENINGEN

- ¹ F. F. X. Cerutti, *Middeleeuwse Rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda I* (Utrecht, 1956) no. 108.
- ² *Geschiedenis van Breda. De Middeleeuwen* (Tilburg, 1952), 109.
- ³ Cerutti, *Rechtsbronnen I* no. 117.
- ⁴ *Geschiedenis van Breda*, 231.
- ⁵ Rijksarchief 's-Hertogenbosch, Collectie Cuypers van Velthoven, no. 104 (m.s. Van Broeckhuysen).
- ⁶ Gemeentearchief Breda (GAB), H 33, fol. 215 en H 23, fol. 83. Zie ook het opstel van Dr. J. L. M. de Lepper in dit jaarboek blz. 135 en 137.
- ⁷ GAB, H 14, fol. 200v.
- ⁸ GAB, H 14, fol. 295v.
- ⁹ GAB, H 32, fol. 100, 100v.
- ¹⁰ GAB, H 12, fol. 155 dd. 4 feb. 1619.
- ¹¹ GAB, H 36, fol. 200 dd. 7 mei 1708.
- ¹² GAB, H 55, fol. 148.
- ¹³ Rijksarchief 's-Hertogenbosch, Collectie Cuypers van Velthoven, index acten magistraal Breda 1694 - 1776, fol. 59.
- ¹⁴ GAB, H 21, fol. 261.
- ¹⁵ *Missive van den Raad der Domeinen . . . 1773*, p. 112; GAB, H 14, blz. 257.
- ¹⁶ GAB, H 71, fol. 261 en 354v. - Afd. II-19 no. 76, fol. 19; no. 77, fol. 16v.
- ¹⁷ *Missive Domeinen*, p. 115 - 118. Ten aanzien van Terheijden had de stad nota bene verklaard tegen een weekmarkt geen bezwaar te hebben. - GAB, H 34, fol. 39, dd. 25 okt. 1696.
- ¹⁸ Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Nass. Domeinarchief 1069, fol. 78, 81v, 83 en 104; GAB, H 12, fol. 44v, 55; Collectie Havermans no. 13, fol. 22; *Belang, consideratiën en advis van den advocaat-fiscaal van Brabant (1775)*, bijlagen fol. CLII.
- ¹⁹ GAB, H 12, fol. 189v - 190; Privileges no. 54.
- ²⁰ GAB, Collectie Havermans no. 4, fol. 70.
- ²¹ GAB, H 33, blz. 96, dd. 25 okt. 1690.
- ²² GAB, H 36, blz. 83 e.v. dd. 11 sept. 1706: „Is goedgevonden en verstaen, dat den here Stadhouder onder desselffs commissie, in date. . . . op hem gedepecheerd, sal gelieven bij de heren van de Admiralitijd te intercederen en solliciteren t'en besten van deser stads beeste marckte, dat de beesten, aldaer te coop wordende gebrogd, mogen volstaen met eene binnenlandsche passepoorte en niet meer, wanneer deselve onvercocht des wederkerende t'en naderen coop gedurende den tijd van voornoemde markt worden gebragdt”.
- ²³ GAB, H 39, fol. 296, dd. 2 nov. 1717.
- ²⁴ GAB, H 51, fol. 127 - 132v, vergadering dd. 17 juni 1737.

- ²⁵ Resolutie van 30 mei 1724. - Op het stadhuis mochten staan: de „stoffecraam, sayetcraam, een craam met caarten of schilderijen en een porcelijn craam”. Op de Markt zelf kon nog terecht een „joodt of imant anders met france crameren in een Mars”. In 1766 wordt echter gezegd, dat de „smouse craamen” normaal in de Veemarktstraat stonden. - GAB, H 74, fol. 48.
- ²⁶ GAB, H 121, fol. 18v, resolutie dd. 30 mei 1724.
- ²⁷ GAB, H 42, fol. 246v.
- ²⁸ GAB, H 78, resolutie dd. 20 nov. 1774; cfr. ook resolutie dd. 30 april 1787.
- ²⁹ Wel gebeurde dit met het fouriersambt; cfr. F. A. Brekelmans, „De Bredase stadsfinanciën in de achttiende eeuw”, *Jaarboek Oranjeboom XXVII* (1974), 138.
- ³⁰ GAB, H 6, fol. 55, resolutie dd. 3 okt. 1554.
- ³¹ GAB, H 12, fol. 119v.
- ³² GAB, H 71, fol. 51v en 52v.
- ³³ GAB, H 67, fol. 195v (1749), H 68, fol. 406 en 406v; H 32, fol. 37v, 38 en 101v.
- ³⁴ W. Bezemer, *Oude rechtsbronnen der stad Breda* ('s-Gravenhage, 1892), 133 - 137.
- ³⁵ J. M. Fuchs, *Beurt- en wagenveren* (Den Haag, 1946), 248 - 251. Te Breda had aanstelling van schippers op Maaslandsluis, Schiedam en Den Briel plaats op 8 maart 1717.
- ³⁶ GAB, H 22, fol. 15 en 97. Het schippersklokje was in 1668 aangeschaft; zie Stadsrek. 1668, fol. 107v.
- ³⁷ GAB, H 33, p. 116v dd. 28 mei 1691. „De plano” betekent zonder figuur van proces.
- ³⁸ GAB, H 33, p. 118 dd. 13 juni 1691.
- ³⁹ GAB, H 14, fol. 192 dd. 7 dec. 1643.
- ⁴⁰ GAB, H 21, p. 7 en 8, dd. 17 feb. 1653. Zie ook resolutie dd. 15 juli 1661, H 21, p. 263, 11 nov. 1680, H 22, p. 20 en H 33, p. 157 dd. 15 maart 1693.
- ⁴¹ Resolutie 12 nov. 1736.
- ⁴² GAB, H 22, p. 22.
- ⁴³ GAB, H 34, fol. 151 dd. 15 juni 1699, zie ook H 61, fol. 9 (1746).
- ⁴⁴ Resolutie dd. 17 juni 1737.
- ⁴⁵ GAB, H 12, fol. 164, resol. dd. 3 sept. 1619.
- ⁴⁶ M. A. M. Voermans, „Proeve van een geschiedenis van het Gereformeerd Armeinderhuis te Breda”, *Jaarboek Oranjeboom XXVII* (1974), 97.
- ⁴⁷ GAB, H 71, fol. 230v dd. 1 juli 1756.
- ⁴⁸ GAB, H 20, fol. 39.
- ⁴⁹ GAB, H 14, blz. 300v dd. 17 juli 1659.
- ⁵⁰ GAB, H 21, p. 263.
- ⁵¹ GAB, H 21, blz. 262 dd. 27 juni 1661; H 32, fol. 179.
- ⁵² GAB, H 29, p. 11.
- ⁵³ GAB, H 15, fol. 262v; H 33, p. 58.
- ⁵⁴ Zie voor de verkoop van hout en mutsaard de resolutie dd. 7 maart 1752.
- ⁵⁵ Bezemer, *Rechtsbronnen*, 96 - 99.
- ⁵⁶ GAB, H 14, p. 139.
- ⁵⁷ GAB, H 14, p. 117.
- ⁵⁸ GAB, H 14, p. 166 dd. 10 maart 1639.
- ⁵⁹ GAB, H 20, p. 85 en 183. - Het intgeld werd reeds in de 15e eeuw geheven door de stad en kwam sedert ca. 1475 aan de kerk, eerst voor de bouw van de toren, later als bijdrage in de kosten van de ommegangen. De kerk moest als contraprestatie de visbanken onderhouden. - Zie *Geschiedenis van Breda*

(Tilburg, 1952), 227 en J. R. Baron van Keppel, *Eenige wetenswaardigheden betreffende de Grootte of Lieve Vrouwen Kerk te Breda* (z.pl. en z.j.), 32.

⁶⁰ GAB, H 22, p. 96.

⁶¹ GAB, H 22, p. 113.

⁶² GAB, H 33, p. 142v.

⁶³ GAB, H 39, fol. 184 - 185; H 60, p. 81.

⁶⁴ GAB, H 46, fol. 209. Een reglement op de int of afslag van verse zeevis werd 23 maart 1730 vastgesteld.

⁶⁵ Van Goor, *Beschrijving*, 54. - In de vestbrieven van het huis naast de Vismarkt op de hoek van de Vismarktstraat blijkt vóór 1730 nooit van een belending aan de westzijde. Eerst in 1734 is er sprake van „de vismart op d'ander sijde”. R Breda 588, in dato 23 juli 1734.

⁶⁶ GAB, H 20, p. 33.

⁶⁷ GAB, H 22, p. 16, 49 en 50.

⁶⁸ GAB, H 23, fol. 2; H 33, p. 158 en 158v.

⁶⁹ F. A. Brekelmans, *Breda in oude ansichten* (3e druk; Zaltbommel, 1976), no. 16.

⁷⁰ Mijn hartelijke dank aan de heer W. J. van der Voort te Breda, die op mijn verzoek een aantal gegevens voor dit opstel heeft opgespoord en gecopieerd.

In dit opstel is buiten beschouwing gelaten de Thoornse marktprijs van de rogge, welk thema nog eens een aparte behandeling verdient.